

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Пітюлич М.І.
Кушнір Ю.Б.

У статті здійснено класифікацію доходів домогосподарства в ринковій економіці, особлива увага у зв'язку з найбільшою часткою у структурі доходів населення України приділена зарплаті, її функціям, факторам, від яких залежить рівень зарплати, запропонований метод оцінки структури доходів домогосподарства.

Ключові слова: *доходи домогосподарства, зарплата, структура доходів домогосподарства, доходи населення України.*

ВСТУП

Від рівня доходів населення залежить добробут людей, їх можливості в отриманні освіти, якісних медичних послуг, їжі, одягу, житла тощо. Тому політика формування доходів населення займає чільне місце в соціальній політиці держави.

Під доходом в економічній теорії розуміють кількість грошових коштів, благ чи послуг, отриманих індивідом, юридичною особою або економікою в цілому за певний період часу. В економічній літературі у залежності від рівня розгляду розрізняють два види доходу:

- доход як поняття народногосподарське (національний доход), тобто на макrorівні;
- доход як поняття приватногосподарське, на мікрорівні.

У даній статті ми розглядаємо доходи на мікроекономічному рівні.

1 КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Доходи домогосподарства в ринковій економіці можна класифікувати за декількома критеріями (таблиця 1).

Використовуваний доход (доход після сплати податків) – це особистий доход за вирахуванням індивідуальних податків, які складаються з особистих податків на доходи, податків на особисте майно і податків на спадок. Використовуваний доход розподіляється на споживання і заощадження.

Розрізняють номінальні і реальні доходи.

Номінальний доход – це кількість грошей, отриманих окремими людьми протягом певного періоду. **Реальний доход** представляє собою кількість товарів і послуг, яку можна купити за

використовуваний доход протягом певного періоду, тобто з урахуванням зміни рівня цін.

Особисті доходи населення поділяються на грошові і натуральні. **Грошові доходи** складають усі види надходжень у грошовій формі, тобто загальний обсяг грошей, одержаний особою у вигляді доходу. **Натуральні доходи** включають продукцію, створену домашніми господарствами для власного споживання.

Структура доходів населення України наведена у таблиці 2.

Як видно з даних таблиці 2, основним джерелом доходів населення України є зарплата. Однак майже таку ж частку в доходах займають і трансфертні платежі. І лише 3,6% доходів отримано від власності. Таку структуру доходів можна охарактеризувати як надмірно залежну від ринку праці та держави.

У зв'язку з найбільшою часткою у структурі доходів населення особливу увагу доцільно приділити зарплаті.

Пітюлич Михайло Іванович, д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії ДВНЗ «УжНУ», роб. тел. 34292
Кушнір Юрій Борисович, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії ДВНЗ «УжНУ», роб. тел. 34292

Таблиця 1 Класифікація доходів населення в ринковій економіці

Критерій класифікації		Вид доходу	
1. Участь у суспільному виробництві	Факторні доходи	Капітал	Відсоток
		Праця	Зарплата
		Земля	Рента
		Підприємницький талант	Підприємницький дохід (прибуток)
	Трансфертні платежі	Державні	Пенсії, стипендії, допомога з безробіття, матерям тощо
		Приватні	Спадок, подарунок, кишенькові
2. Об'єкт власності	Цінні папери	Дивіденди, відсотки тощо	
	Грошовий капітал	Відсоток	
	Інтелектуальна власність	Роялті	
	Природні ресурси	Рента	
	Майно в оренді	Орендна плата	
	Бізнес	Підприємницький дохід (прибуток)	
3. Вплив оподаткування		Доходи до оподаткування	
		Доходи після сплати податків	
4. Необхідність повернення		Позики, кредити	
		Інші	
5. Купівельна спроможність		Номінальні	
		Реальні	
6. Використання в аналізованому періоді		Витрати	
		Заощадження	
7. Форма одержання		Грошові	
		Натуральні	
8. Співвідношення «зусилля: дохід»		Активні (зарплата тощо)	
		Пасивні (відсотки тощо)	
9. Відповідність законодавству		Легальні	
		Нелегальні	

Таблиця 2 Структура доходів населення України (%) [8, с. 395]

Вид доходу	Частка у структурі доходів, %
Зарплата	43,3
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	37,7
Прибуток та змішаний дохід	15,4
Доходи від власності (одержані)	3,6

2 ЗАРПЛАТА І ПРОПОЗИЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

До визначення зарплати існує кілька підходів, зокрема:

– за К.Р. Макконнелом і С.Л. Брю, зарплата – це ціна праці;

– згідно Закону України "Про оплату праці", зарплата – це винагорода, обчислена як правило у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівнику за виконану роботу;

– зарплата за Марксом – перетворена форма вартості і ціни такого специфічного товару, як робоча сила. Згідно з вченням Маркса, працівник позбавлений засобів виробництва і володіє лише своєю робочою силою як здатністю до праці. Капіталіст купує цей товар, укладаючи з працівником певну угоду, згідно якої працівник зобов'язаний відпрацювати певний час на власника засобів

виробництва, а роботодавець заплатити найманому працівнику певну суму грошей за виконану роботу.

Важливість ролі зарплати в економіці та житті людини зумовлює суперечність підходів до праці по найму. Так, в «Економіко-філософських рукописах 1844 року» К.Маркс зазначає: «Вартість праці цілком знищується, якщо вона не продається кожної миті. Праця не піддається ні нагромадженню, ні навіть зберіганню – на відміну від справжніх товарів. Праця – це життя, а життя, коли його не обмінювати щодня на їжу, хиріє і незабаром гине. Отже, для того, щоб життя людини було товаром, треба допустити рабство. Здавати у найми свою працю – значить покласти початок своєму рабству». Сучасна ж економічна наука відкидає експлуатацію людини людиною. Вона виходить з того, що всі ресурси беруть участь у сучасному виробництві і кожен отримує свою частку доходу. В той же час, як

зазначає Озернікова Т. [4], існує непрямий примус до найманої праці, факторами якого є:

- реальне відчуження праці від власності;
- формування армії найманих працівників в результаті приватизації;
- безробіття і відповідно страх втратити роботу як основне джерело засобів до існування. Так, 47% українців не впевнені, що зможуть зберегти роботу наступного року, і лише 19% зайнятих українців задоволені своєю роботою [3];
- бідність та значна частка населення, яке має доходи нижче величини прожиткового мінімуму;
- неефективна система соціального захисту.

Тож задекларований ринковою економікою принцип добровільності праці в реальності наштовхується на відсутність у переважної частки найманих працівників фінансових активів, що генерують або потенційно здатні генерувати доходи,

які б забезпечили домогосподарство достатніми для життя коштами без праці по найму. Фактично крива пропозиції робочої сили виглядає майже вертикально (рис. 1); її нахил визначається часткою працездатного населення, яке може бути рантьє (такі дані по Україні відсутні), а віддаленість від початку координат – величиною державних соціальних трансфертів. Тому рівень зарплати в основному визначає попит на робочу силу. А оскільки зарплата для підприємця – це витрати, то він заінтересований їх мінімізувати. Як зазначає у своїй книзі «Ремесла і фабрики на Україні» С. Подолинський, «примирити інтереси праці і капіталу значить погодити непогоджуване». Тому у країнах з розвинутою ринковою економікою визнають необхідним до 20% прибутку підприємства віддавати на користь найманих працівників, згладжуючи тим самим суперечності між працею і капіталом. [1, с. 50].

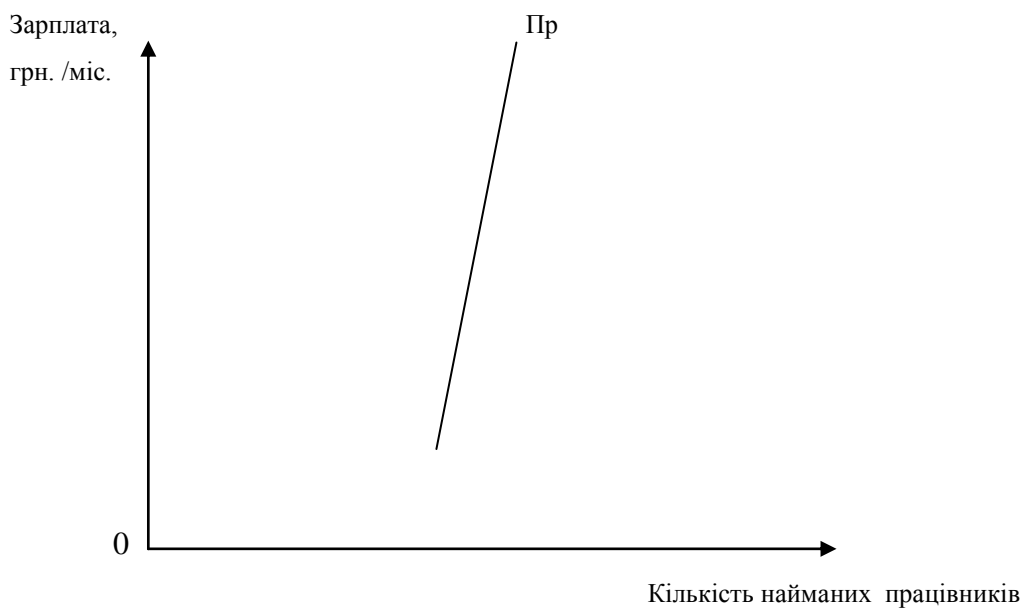

Рис. 1 Крива пропозиції робочої сили у довгостроковому періоді

Зарплата покликана виконувати наступні функції:

1. Відтворювальна. Зарплата є основним джерелом доходів для працівника і відтворення його робочої сили.

2. Мотиваційна. Стимул до високопродуктивної праці.

ООН визнала, що погодинна оплата нижче 3 дол. виштовхує людину з нормального процесу відтворення, притупляє її мотивацію до продуктивної праці. Низька вартість робочої сили призводить до:

- незаінтересованості працюючих в ефективній, якісній, продуктивній праці;
- низького платоспроможного попиту;
- відсутності необхідних надходжень в бюджет;
- низького життєвого рівня населення та інших негативних наслідків [6].

В Україні у січні-вересні 2010 р., за даними Державного комітету статистики, розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше)

становив 2176 грн. (при 22 робочих днях та 8-годинному робочому дні – 1,5 дол./год.), а в ряді галузей не перевищував 64% від середнього по економіці (0,99 дол./год.) [5].

3. Регулююча. Зарплата регулює співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили в різних сегментах на ринку праці.

4. Соціальна. Через зарплату реалізується принцип *однакової винагороди за однакову працю*, тобто забезпечується соціальна справедливість.

В Україні зарплата відтворювальної та соціальної функцій не виконує.

Рівень зарплати залежить від:

1. Кон'юнктури на ринку праці – співвідношення попиту і пропозиції праці;

2. Режиму та умов праці:

- за інших рівних умов праця більшої тривалості повинна оплачуватись вище;
- багато працівників змушені займатися важкою, шкідливою для здоров'я працею;

3. Рівня кваліфікації та складності виконуваної роботи.

Складна праця вимагає від працівника вищої кваліфікації, її результатом є продукт більшої вартості, тому висококваліфіковані працівники одержують і вищу зарплату. Підвищення кваліфікації працівників повністю відповідає інтересам суспільства, через це воно і стимулює працю високої якості.

А для того, щоб набути високого рівня кваліфікації, необхідні витрати часу і зусилля на навчання. Матеріальні витрати на підготовку кваліфікованих працівників беруть на себе суспільство, сім'я і сам працівник, причому чим вище кваліфікація, тим більші ці витрати. Тому працівники вищої кваліфікації повинні одержувати і вищу

зарплату, причому диференціація в оплаті праці повинна бути достатньою для компенсації витрат часу, зусиль і матеріальних витрат працівника на отримання професії. Адже будь-який недосплатений фактор з часом деградує. Низький рівень оплати праці в Україні приводить до скорочення тривалості життя та інших проявів деградації людського капіталу.

Розрахунки альтернативної вартості одержання вищої освіти на стаціонарній формі навчання наведені у таблиці 3. При проведенні розрахунків зроблені такі припущення: студент заради одержання вищої освіти жертвує, окрім плати за навчання, зарплатою у розмірі 1500 грн., яку міг би отримувати, якби працював; ставка річного відсотка – 16%.

Таблиця 3 Альтернативна вартість одержання вищої освіти студентом стаціонарної форми навчання

Рік навчання	Альтернативна вартість навчання при оплаті в рік (грн.):	
	5000	10000
1	25 240	31 040
2	54 518	67 046
3	88 481	108 814
4	127 878	157 264
5	173 579	213 466

Як видно з даних таблиці 3, альтернативна вартість одержання вищої освіти при оплаті за навчання 5 000 грн./рік складає 174 тис. грн., а при 10 000 грн./рік – 213 тис. грн. Отже, виходячи із вищенаведених припущень, молодий фахівець із вищою освітою повинен одержувати зарплату в першому випадку не нижче 3814 грн./міс., у другому - не нижче 4346 грн./міс. Розуміння цього уже призводить до отримання усе більшою частиною молоді освіти за кордоном;

4. Державної політики у галузі оплати праці і соціального захисту населення;

5. Дискримінації. В бізнесі існує наступна гендерна симетрія: чим нижче зарплата по галузі, тим більшою кількістю жінок вона представлена. В Україні на будь-яких посадах, в тому числі топових, жіноча праця оцінюється на 23-27% нижче, ніж чоловіча. Це світова тенденція, але, наприклад, у Канаді або США ця відмінність дещо менша і складає до 20%. У Великобританії, за даними Інституту Адама Сміта, як тільки жінка заводить сім'ю і дітей, її кар'єра і заробіток страждають. Уже через 3 роки після закінчення коледжу зарплата жінки виявляється на 15% менше, ніж у чоловіка на подібній посаді. І чим більше у жінки дітей, тим більшим стає цей розрив [2];

6. Організованості і сили профспілок;

7. Національних відмінностей.

3 СТРУКТУРА ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВА

Множинність джерел доходів як фактор підвищення рівня життя є потужним мотиваційним

механізмом активізації економічної діяльності людей. Наявність різних джерел доходів зменшує залежність бюджету домогосподарства від якогось одного їх виду. Адже при значній частці у структурі доходів якогось одного з них втрата останнього призводить до відповідного зниження рівня життя.

Таблиця 4 покликана допомогти оцінити структуру доходів домогосподарства.

Чим вищою є частка у доходах у секторі 1, тим активнішою є участь домогосподарства в економіці. Чим меншу частку у структурі доходів займає зарплата (при доходах на рівні середньому по країні і вище), тим більше її коефіцієнт фінансової незалежності.

Чим більша частка у доходах сектору 2, тим більша залежність від держави. Чим більша частка у доходах сектору 3, тим більшою є залежність від інших осіб.

Доходи по сектору 4 отримуються рідко або ніколи. Сподівання на виграш у лотерею та подібні доходи, як правило, призводить до некомпенсованих витрат.

Доходи по сектору 5 у випадку споживчих кредитів та реалізації доходних активів часто свідчать про послаблення чи відсутність фінансового контролю, і навіть фінансовий колапс. Сприятливо вплинуть на фінансовий стан отримання вигідного кредиту на розвиток бізнесу, отримання престижної освіти (що дозволить отримувати вищі доходи в наступних часових періодах), власне житло (якщо це є вигіднішим, ніж оренда), реалізація майна, яке не приносить доходу і/або занадто дороге в експлуатації.

Таблиця 4 Структура доходів домогосподарства за місяць (рік)

Види доходів	Сума, грн.	Частка у доходах, %
Сектор 1		
Відсотки по депозитах		
Доходи по цінних паперах		
Орендна плата		
Прибуток		
Роялті		
Зарплата		
Від підсобного господарства		
РАЗОМ по сектору 1:		
Сектор 2		
Податковий кредит		
Пенсія		
Державні допомоги		
Стипендія		
РАЗОМ по сектору 2:		
Сектор 3		
Подарунки		
Кишенькові		
Спадок		
РАЗОМ по сектору 3:		
Сектор 4		
Страхове відшкодування		
Виграш у лотерею		
РАЗОМ по сектору 4:		
Сектор 5		
Кредит		
Реалізація майна		
Реалізація доходних активів		
РАЗОМ по сектору 5:		
Інші джерела		
РАЗОМ:		100%

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронін О., Пастух О. Механізми формування доходів працівників залежно від зростання ефективності виробництва // Економіка України. – 2009. - №8. – С.42-55.
2. Леди-боссы // Деловой журнал. – 2006. - №3. – С.29-31.
3. Лопух І. Боїмося втратити... не нависну роботу // Експрес. – 16-17 листопада 2010 року. – С.3.
4. Озерникова Т. Принуждение к труду в переходной экономике // Вопросы экономики. – 2003. - №9. – С.100-110.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Пивоварчук І.Д. Повышение стоимости рабочей силы как социально-экономическая задача // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 163. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002.
7. Пітюлич М.І., Кушнір Ю.Б. Економічна теорія. Посібник для студентів природничих факультетів. – Ужгород: Карпати, 2008. – 168 с.
8. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 566 с.